

מהותה של טענה בבי"ד

גרעין מול תוספות עובדתיות

א. חלקי הטענה - גרעין ותוספות עובדתיות	ג. טענה בחזקות
ב. ביאור דינים שונים בעקבות ההבחנה בין גרעין הטענה לתוספות	1. דין 'טענין' בחזקות
1. דין 'מיגו'	2. הסבר הגמרא [כח ע"ב], ע"פ הבנת שני הרבדים בטענת חזקות
2. דין 'ברי ושמאי'	3. הסבר לדין הטוען 'קניתי מפלוני שקנה ממך'
3. דין 'טענין'	4. דין 'טוען וחוזר וטוען'
	ד. סיכום

במאמר שלפנינו אנסה להעלות אפשרות להבנת גידרה של טענת בעל הדין בדיון בבי"ד ומהותה.

בפרק א' אעלה את ההגדרה, אותה אני רוצה להציע, ואבאר את מקומה של הטענה בין הכוחות הפועלים בבי"ד. **בפרק ב'** יעלו מספר דינים המתבארים בעקבות ההבנה המוצעת וכן חידודים נוספים להבנה עצמה. **בפרק ג'** יבואר גדר הטענה הנדרשת בחזקות.

א. חלקי הטענה - גרעין ותוספות עובדתיות

בדיון בבי"ד נוטלים חלק שלושה גורמים: בעל דין, דיינים ועדים (במידת הצורך והאפשר).

בעל הדין מציג את טענתו - שהיא בעצם התביעה שלו מבי"ד, העדים מבררים לפני בי"ד את הפרטים העובדתיים, והדיינים אמורים להכריע ולפסוק.

הרמב"ם מגדיר את עניין הטענה בהלכות **טוען ונטען** [ד', א] :

בעלי דינין שבאו לבית דין. טען האחד... והשיב הנתען ואמר איני חייב כלום או אין לך בידי כלום... אין זו תשובה נכונה, אלא אומרים בית דין לנטען השב על טענתו ופרש התשובה כמו שפירש זה טענתו, ואמור אם לית ממנו

אם לא לנית... ומפני מה אין מקבלים ממנו תשובה זו, שמא טועה הוא בדעתו ויבא להשבע על שקר... וכן אם טען הטוען ואמר זה חייב לי מנה או מנה יש לי אצלו, אומרים לו מאיזה פנים הלנית אותו או הפקדת אצלו... שהרי אפשר שידמה לו שהוא חייב לו והוא אינו חייב...

נראה מדברי הרמב"ם שמעיקר הדין מספיקה עצם הטענה שיהאדם חייב לי (מצד התובע) או ש'איני חייב לי' (מצד הנתבע), כדי שאמירתו תיחשב כטענה, והפירוט הנוסף נדרש כדי להתגבר על חששות אחרים, צדדיים יחסית. יהיו מקומות שבהם נוציא מדבריו גם בירורים שונים, אבל נראה שאין הם עיקר הטענה אלא אפשרות העומדת בפני הדיינים.

מבואר אם כן, שיסוד הטענה הינו עצם האמירה על הזיקה של בעל הדין לדבר הנידון ביחס לבעל הדין השני, כגון 'הוא חייב לי', 'אני איני חייב לי' וכדומה. ליסוד הטענה נקרא מעתה והלאה 'גרעין הטענה'. נראה שגרעין הטענה הינו בקשת עזרה של האדם מבית דין על מנת לקבל את המגיע לו (כשהוא התובע) או לשמור על זכויותיו (כשהוא הנתבע, מצד המוחזקות שלו, לדוגמה). בלי הדבר הזה בית דין כלל לא יזדקקו לעשות זאת.

נראה, שהסיבה שגרעין הטענה כולל רק את התביעה מבי"ד, נובעת מכך שכל הפרטים העובדתיים הבאים לברר את התביעה נחשבים לעדות, ובעל הדבר הוא פסול לעדות. מאידך, מאחר שפסיקת בי"ד תהיה מכוונת כלפיו, יש לו הזכות להביע את עמדתו כלפיה¹.

ניתן להסביר את החלוקה המוצעת בין טענת בעל הדבר לבין הגורמים הנתפסים כמבררים את הדין, על פי דרכו של הרשב"ם בהסבר הדין 'אין עד נעשה דיין'. הגמרא [בבא קמא צ"ב ובמקבילות] קובעת את העיקרון 'אין עד נעשה דיין'. בראשונים עולים כמה הסברים לדין זה. הרשב"ם [הובאו דבריו בתוספות שם, ד"ה כגון] כותב:

1. כוח הזכות הזו יקבע כמובן על פי הכוח שיהיה לבעל הדבר - מוחזקות וכדומה.

משום דכתיב "ועמדו שני האנשים" דאמרינן בשבועות [ג ע"א] - אלו העדים, "לפני ה'" - אלו דיינין, משמע שיעמדו העדים לפני הדיינין ולא שיהיו עדים בעצמן יושבין ודנין...²

וכתב על כך בקובץ שיעורים [בבא בתרא, סימן ט"ז] :

"לדעת רשב"ם דמקרא ד'ועמדו' ילפינן דאין עד נעשה דין, והפסול אינו משום חסרון ד'ועמדו', אלא שהוא פסול בפני עצמו, דהיכא דיש שם עד עליו פסול להיות דין...³

מדברי הרשב"ם ע"פ הסברם בקובץ שיעורים, עולה שישנו הבדל מהותי בין שני גורמים בדין - הדיינים והעדים. ייתכן שגם אצלנו ניתן לראות חלוקה עקרונית, המגדירה את מקומו של בעל הדבר ועניינו לעומת גורמים הבאים לברר את המקרה הנידון. הדבר נראה באופן בולט מהעובדה שפסולו של בעל הדבר לעדות הינו פסול עקרוני ולא פסול הנובע מחשש של שקר⁴.

נראה, אם כן, שעיקר הטענה הינו עצם התביעה של בעל הדבר מבית דין בקשר לדבר הנידון, והתוספות העובדתיות המנמקות את התביעה הזו, כלל לא נצרכות או שהן נדרשות לפתרון בעיות טכניות שונות. ע"פ ההגדרה הזו של מושג הטענה, שמבחינה בין גרעין הטענה לתוספות העובדתיות, ניתן לבאר מספר דינים הקשורים רובם ככולם לדיני טוען ונטען.

נציג ונבאר כעת כמה מן הדינים הללו :

-
2. ועיין שם בטעמים אחרים שמעלים הראשונים.
 3. וכן מבואר בחידושי ר' אריה לייב מאלין [חלק א' סימן לה].
 4. עיין בדברי הר"י מיגאש [בבא בתרא מב ע"ב].

ב. ביאור דינים שונים בעקבות ההבחנה בין גרעין הטענה לתוספות

1. דין 'מיגו'

האחרונים ביארו⁵ שיש שני מסלולים בהם פועל מיגו :

א. כאומדנא - מתוך שבעל הדבר יכול היה לטעון טענה טובה יותר ובכל זאת הוא טען את הטענה הנוכחית, סביר להניח שהוא דובר אמת, שכן אם היה שקרן היה טוען את הטענה השנייה (הטובה יותר).

ב. ככוח טענה - מסלול זה מתואר במספר כיוונים באחרונים⁶. ע"פ מה שנתבאר בפרק א', שעיקר הטענה הוא הגרעין שלה (אמירת 'חייב', 'איני חייב' וכדומה), ניתן לנסות ולהעלות כיוון נוסף :

השימוש בדין מיגו נעשה כשאדם שהיה יכול לזכות בדין בטענה כלשהי, עמד וטען טענה אחרת, שבעזרתה לא היה יכול לזכות.

ע"פ ההנחה שטענת בעל הדבר אינה מבררת לנו את המציאות, צריך להבין מדוע ישנם מצבים שבהם הולכים אחר טענת אחד הצדדים למרות שאין בדבריו שום גורם מברר. נראה שצריך לומר שבמצבים מסוימים יש לאחד הצדדים בדין כוח ומעמד מיוחד המחזקים את גרעין הטענה שלו כגון מוחזקות, והדבר הזה תובע מבית דין לפסוק כדבריו. במצב זה בית דין לא יפסקו שטענתו היא אמת, אלא שיש לבצע את הדין הנובע מגרעין טענתו. לדוגמה, כשהאדם יטען שבעל הדין השני לוח ממנו כסף, בית דין לא יפסק שאכן הייתה כאן הלוואה אלא שהנתבע חייב לו את הכסף⁷.

במצב כזה, גם אם האדם יפרט בטענתו פירוט אחר, על פיו אינו אמור לזכות, בכל זאת נפסוק כדבריו, כיוון שלגרעין טענתו יש כוח, ואנו הולכים תמיד אחרי גרעין הטענה ולא אחרי הבירור שבטענה הנובע מהפירוט העובדתי שבה. את הכוח הזה של גרעין הטענה, חשפנו ע"י כך שראינו שקיימת טענה כל שהיא בה אדם זה יהיה נאמן, והנחנו שהדבר נובע מכך שיש לו מעמד וכוח מיוחד.

5. עיין בספר **עטרת חכמים** [חו"מ סימן כ"י] (מובא בספר **משפטי המיגו** עמוד א', **בקובץ שיעורים**,

ב"ב סימן י"ח, בחלק ב' סימנים ג' ו-ד', ובחידושי ר' **שמעון שקופ**, ב"ב ס"י י"ח).

6. עיין עליהם במאמרו של יאיר אטון - **מיגו כאומדנא** בגיליון זה.

7. ובכל זאת האדם יידרש לפרט את טענתו מהסיבה שהעלה הרמב"ם, שהובאה בפרק א'.

המעמד הזה נשאר גם אם האדם טוען טענה אחרת, שהרי גרעין טענתו זהה.⁸
ע"פ הכיוון הזה יתבארו דברי הרמב"ם בבואו להעלות את השימוש בדין המיגו

[סוען ונטען ר', א]:

...ואפילו היה חכם גדול אומרים לו אין לך הפסד שתשיב על טענתו ותודיענו
כיצד אין אתה חייב לו, מפני שלא היו דברים מעולם או מפני שהיו והחזרת
לו, שהרי אנו דנין במתוך שיכול לומר בכל מקום.

ע"פ ההבנה שמיגו פועל כאומדנא, קשה להבין את הדברים, אך ע"פ המתבאר
לעיל הלשון נראית פשוטה (עיין עוד בספר **משפטי המיגו** פרק א').

עלה בידינו שכאשר אין עדים עובר בי"ד מהמישור של בירור העניין למישור של
טענות בעלי הדין. במישור הזה יש לבדוק מיהו בעל הדין בעל הכח המועדף, ולפסוק
כפי העולה מגרעין טענתו. בדיקה זו תעשה ע"י המיגו.⁹
ביאור זה של מיגו ככוח טענה מתבסס על תפיסת הטענה כמורכבת משני חלקים,
כמו שנתבאר לעיל.

2. דין 'ברי ושמא'

הגמרא [ב"ק קיח ע"א] מביאה מחלוקת אמוראים:

איתמר, מנה לי בידך, והלה אומר איני יודע, רב הונא ורב יהודה אמרי חייב,
ור"נ ור' יוחנן אמרי פטור. רב הונא ורב יהודה אמרי חייב - ברי ושמא ברי
עדיף. ר"נ ור' יוחנן אמרי פטור - אוקי ממונא בחזקת מריה.

8. בפירוט ההסבר הזה בגוונים שונים עיין בספר **משפטי המיגו** פרק א' וכן בקובץ **שיחות ושעורים**
למורי ורבי, הרב אליהו בלומנצויג שליט"א, עמ' 307.

נראה שע"פ ההסבר הזה, דין מיגו ככוח טענה הינו מתבקש (למרות שזה לא מוכרח). דבר זה
יכול להסביר מדוע לא מצאנו שום פסוק שממנו נראה דין זה, למרות שלא מדובר בסברה
ובאומדן דעת. ועיין גם בהסכמתו של הרב שאול ברייש לספר **משפטי המיגו**.

9. נראה שהאפשרות הראשונה של מיגו כאומדנא מעלה את הטענה מדרגת הטענה לדרגת הבירור
בבי"ד, ולעומתה האפשרות השנייה באה לחדד את דרגת הטענה עצמה - להצביע על הצד
העיקרי והמהותי שבה, ולפעול על פיו.

יש לשאול על שיטת ר"נ ור' יוחנן¹⁰ מדוע מועילה חזקה לאדם שטוען שמא, שהרי מבואר בטור [סימן קל"ג] (וכן בקצות החושן ובנתיבות המשפט שם) שגם מיטלטלין שהאדם מחזיק בהם צריכים טענה אם תובעים את האדם עליהם¹¹, ולכאורה אדם שטוען שמא דומה לאדם שלא טוען דבר. כך נראה מדברי רבינו יונה [ב"ב כט ע"א.

ד"ה אמר מר זוטרא]:

...ולא מצינו הפרש בדיני ממונות בין טעין ולא טעין, אלא בין טעין טענת בריא ובין שאינו טוען טענת בריא, או שאינו טוען כלום. ולעניין שבועה בלבד מצינו הפרש בכה"ג...

מבואר בדבריו שבדיני ממונות (חוץ משבועה) אין הפרש בין אדם הטוען שמא לאדם שאינו טוען כלום. אכן, דבריו מתאימים לשיטתו העולה בדף כח ע"ב שבמיטלטלין שתחת ידו אינו צריך טענה כלל (כפי שצינו בהערה 11 לעיל), ולפיכך ברור, שגם טענת שמא תספיק לאדם המוחזק במיטלטלין, אפילו אם היא נתפסת כחוסר טענה.¹²

אם טענת שמא אכן נחשבת כחוסר טענה, לא מובן הסבר הדין שברי אינו גובר על שמא של המוחזק, ע"פ שיטת הטור שהובאה לעיל, שגם מיטלטלין צריכים טענה. ע"פ דברינו למעלה ניתן לומר שגם טענת שמא נחשבת לטענה. בטענת שמא האדם לא נותן נימוק מספק למה שקרה, שכן הוא מסופק בדבר. עם זאת, ניתן לומר שגרעין הטענה, שהממון אמור להישאר בחזקתו, נמצא בדבריו. התביעה לכך שנשמור את זכויותיו כמוחזק ונשאיר את החפץ בידו יוצאת מתוך טענתו, שכן אם המצב מסופק, כפי שעולה מדבריו, אין סיבה להוציא את הממון ממצבו הנוכחי.

10. שכמותם נפסק להלכה, עיין חו"מ ע"ה, ט.

11. שלא כפי שעולה מדברי רבינו יונה, ב"ב כח ע"ב, ד"ה אלא מעתה.

12. אכן ע"פ ההנחה הזו צריכים אנו לבאר את שיטת הרשב"ם שמסכים לדין שאליו מתייחס ר' יונה במקור הנ"ל, ומצד שני מבואר בדבריו [מב ע"א ד"ה אין להם חזקה] שגם מיטלטלין צריכים טענה. עיין ברשב"א [שם] העוסק בדינו של רבינו יונה בדף כט ע"א, ובהערה 114 של המהדיר (בהוצאת מוסד הרב קוק).

אולי ההסבר לכך קלוש, אבל האדם אומר מה הוא מצפה שבי"ד יפסקו וניתן לומר שאמירה זו מספיקה כדי לשמש כגרעין הטענה.¹³

ייתכן שניתן לראות את הכיוון הזה גם בשיטה שברי ושמא ברי עדיף. תוספות [ב"מ ז' ע"ב] מעלים את האפשרות:

...דדןקא הכא אית ליה לרב יהודה שברי עדיף, דהוי ברי טוב ושמא גרוע. אבל גבי ניזק הוי ברי גרוע, דלפי שיודע שהמזיק לא היה שם והמזיק לא יכחישנו, טוען ברי, והשמא של מזיק נמי טוב הוא שלא היה לו לידע ולכך מודה ר"י דלאו ברי עדיף.

ומנתה"מ [ע"ה ס"ק ז'] נראה שעיקר הטעם לכך שברי ושמא ברי עדיף הוא ששמא גרוע (מצב שבו האדם היה אמור לדעת את הדבר ובכל זאת הוא טוען שמא) נחשב לטענה גרועה ובגללה מחזיקים אותו כמשקר.

נראה, אם כן, שאין כאן בעיה עם עצם הטענה¹⁴ אלא שנוצרה ריעותא נגד הטוען אותה. משמע באופן עקרוני שטענת שמא נחשבת כטענה, שכן גם היא מכילה את גרעין הטענה, דהיינו את הדרישה מבי"ד לפסוק לטובתו. ה'שמא' נסוב רק על העובדות, שהן בבחינת תוספת לא מהותית לטענה, וכמו שנתבאר לעיל.

מבואר, אם כן, שע"פ ההנחה שגרעין הטענה הינו עצם התביעה מבי"ד לשמור על זכויות בעל הדבר, ניתן לראות גם בטענת שמא טענה קבילה. הדבר נכון הן למ"ד 'ברי ושמא ברי עדיף' והן למ"ד 'לאו ברי עדיף'.

13. עיין באגרות משה [חו"מ א', סימן כד ענף א.]. מצד שני ניתן לומר שכאן אפילו גרעין הטענה לא מופיע כתביעה מפורשת של בעה"ד אלא רק יוצא מדבריו (כך שמעתי ממו"ר הרב בלומנצוויג). ואולי זו גופא תהיה דעת הסוברים שברי ושמא ברי עדיף, כפי שעולה לכאורה בקוב"ש [כתובות סימן כז] וכן בשערי יושר [שער ו, י"ח]. בהמשך הדברים נעלה כיוון שונה לביאור דעה זו.

14. השערי יושר והקוב"ש שהובאו בהערה הקודמת מסבירים אחרת את הדעה ש'ברי ושמא ברי עדיף'.

במקומות רבים בש"ס מופיע דין 'טענין' - "טוענין ליורש וטוענין ללוקח" [גיטין נח ע"ב ועוד]. שמשמעותו, באופן כללי, היא שכאשר עומדים יתומים בדין מחמת ירושת אביהם, ביי"ד טוענים להם. וכן הדבר בקונה העומד לדין מחמת מקחו, כשנתבע על אירוע שהתרחש בזמן שמקחו היה עדיין ביד המוכר.

ננסה לבחון את הדין באופן כללי. היורשים או הלוקח מגיעים לבי"ד בעקבות תביעה שיצאה נגד אביהם או המוכר. בפשטות היורשים והלוקח אינם יודעים¹⁵ - ואינם אמורים לדעת - מה נעשה בממון המדובר לפני שירשו אותו או קנאוהו. ועוד, לפי חלק מן הראשונים, גם לאחר שנפעיל את דין 'טענין' גדר הטענה יהיה רק של טענת שמא¹⁶.

עולה בפשטות מהראשונים הללו ששמא נחשב לטענה, כפי שבארנו לעיל¹⁷. אבל אם כך, יש לשאול מדוע נזקקים בכלל לדין 'טענין' ובמה הוא עוזר, שהרי 'שמא' היה ליתומים עוד לפני שהפעלנו עבורם את דין 'טענין'. וניתן לבאר זאת בהמשך למה שכתבנו למעלה, שכל עיקרה של הטענה היא זכות התביעה של הבעלות על הדבר, וזכות זו נתונה תמיד לבעל הדין העומד בבסיס הדיון (כאן בעל הדין הוא האב או

15. ולחלק מהראשונים הדין יהיה בדווקא כשהם אינם יודעים - עיין ברשב"א [ב"ב לא ע"א ד"ה ומעשה זה אומר של אבותי...].

16. עיין בתוספות [ב"ב לג ע"א ד"ה מיגו] וברא"ש [שם], וכן מפורש בספר **התרומות** [שער נ"ג ח"א ושער ל"ד].

17. אמנם **הקובץ שיעורים** [ב"ב סימן קלז ובמקומות נוספים] מבאר שכאן יש מצב של ספק ברי ולא של שמא, אך יש לעיין בשיטתו. ועיין באנציקלופדיה **תלמודית** בערך 'טוענים ליורש וללוקח' בהערה 32 ו-57 שם, ולדברינו אין צורך בהבחנה זו (ראה להלן).

הלוקח¹⁸. דין 'טענין' בא לתת את הזכות הזאת ליתומים או לקונה, שהם אינם בעלי דין טבעיים, ומעיקר הדין לא היינו צריכים להתייחס לדבריהם כטענה¹⁹.
אנו רואים כאן, מעבר להבחנה היסודית בין שמא להעדר טענה, שמשקפת את ההתייחסות לגרעין הטענה כחלק המהותי שלה, נדבך נוסף בהגדרת הטענה: רק לבעל הדבר העומד בבסיס המקרה הנידון ישנה הזכות לתבוע מבי"ד לפסוק לטובתו. נדבך זה תומך גם בהגדרה היסודית שנקטנו לגרעין הטענה: רק לבעל הדבר יש זכות לדרוש מבי"ד להציל עשוק מיד עושקו.
ויש עוד לעיין בכך באריכות בפרטי הדין השונים. בהמשך המאמר ננסה להיעזר בהבנה זו.

ג. טענה בחזקות²⁰

המשנה [ב"ב מא ע"א] אומרת:

כל חזקה שאין עמה טענה אינה חזקה. כיצד? אמר לו 'מה אתה עושה בתוך שלי' והוא אמר לו 'שלא אמר לי אדם דבר מעולם' - אינה חזקה, 'שמכרת לי', 'שנתת לי במתנה', 'אביך מכרה לי', 'אביך נתנה לי במתנה' - הרי זו חזקה.

נראה שהדוגמה שהביאה המשנה לחזקה שאין עמה טענה מתאימה בפשטות למה שניסינו לומר לעיל: בטענה 'שלא אמר לי אדם דבר מעולם' לא כלולה אפילו האמירה שהשדה הזה אמור להיות ברשותי. חידוש גדול יותר יכול היה להיות באמירה שטענת שמא לא מהווה טענה, ואם כן, מדוע לא הביאה המשנה דוגמה של

18. היתומים או הקונה אינם נחשבים לבעלי הדבר, למרות שהפסיקה בבי"ד תשפיע עליהם, שכן הם אינם קשורים למקרה עצמו, עליו נסוב הדיון בבי"ד. במקרה כזה, מבחינה מהותית, האבא או המוכר הם הנתבעים. ניתן להמחיש את הדבר ע"י מקרה בו תובע מלווה את הלווה, ואין ביד הלווה נכסים לפרוע את החוב, אך יש נכסים משועבדים אצל אדם שלישי. ברור שאותו אדם שלישי לא ייחשב לבעל דבר, למרות שהשלכות הדיון ודאי יגיעו אליו.

וניתן להסביר את הדבר בדומה להסבר הרשב"ם בפרק א' של המאמר על אין עד נעשה דיין, שגם בעניין בעה"ד, המעמד שלו כטוען הטענות לא יכול לעבור לגורמים אחרים.

19. עיין בחידושי ר' שמעון שקופ [ב"ב ס"ו י"ב].

20. של קרקע או תשמישים, כמבואר בפרק השלישי במסכת ב"ב, ומעט גם בפרק הראשון.

טענת שמא? אלא אפשר לומר, שדווקא הדוגמה שעלתה במשנה לא נחשבת כטענה שכן לא כלול בה אפילו גרעין הטענה.

למרות דברינו לעיל, אומרים התוספות [שם, ד"ה שלא]:

והוא הדין דאפי' אם אמר זבינתיה מפלוני דזבנה מינך דלא הוי חזקה, עד שיאמר 'אתה מכרת לי', כדקתני סיפא...

נראה מדבריהם שגם טענת 'קניתי מפלוני שקנה ממך', שבפשטות נראית כטענת שמא, נחשבת כחוסר טענה²¹. ולכאורה קשה, במה גרועה טענת 'קניתי מפלוני שקנה ממך' מטענת שמא, שראינו לעיל שהיא מועילה למוחזק אף מול טענת ברי של התובע, וביארנו שזאת מפני שגם טענת שמא נחשבת כטענה.²²

ננסה לבאר את דברי התוספות מתוך עיון בדברי הרשב"ם על משנתנו²³. הרשב"ם כותב [בד"ה כל חזקה שאין עמה טענה אינה חזקה]: "בין חזקת ג' שנים דקרקעות ובתיים ואילנות, בין חזקת יום אחד..." ולכאורה תמוה, מדוע לא הזכיר הרשב"ם שכן הדבר

21. וכן נראה מהרשב"ם [ב"ב ל ע"ב ד"ה אמר ליה מפלוני זבינתיה] - "...שאמר לי בשעת מכירה שהוא לקחה ממך... שהוא עצמו אינו יודע אם זבנה המוכר מיניה דמערער אם לאו...". וכן נראה מדברי הרמב"ם [טוען ונטען י"ד, יד].

22. אכן הרי"ף [פו ע"ב בדפי הרי"ף] לא מזכיר במקרה של 'קניתי מפלוני שקנה ממך' את המושגים של חזקה ללא טענה, אלא את העיקרון 'אין ספק מוציא מידי ודאי'. ועוד, שבגמרא [מא ע"ב] מבואר שאם המחזיק יביא עדים על ישיבת יום אחד של אותו פלוני שהוא טוען שהוא מכר לו את השדה, המחזיק יהיה נאמן, ומבואר ברמב"ן ובנימוקי יוסף שלולא העדים האלה הייתה ריעותא נגד המחזיק, שמיחזי כשיקרא (וכן מעלה בקהלות **יעקב** [ב"ב ס"י כ"א] ומסביר "דכיין שלא נודע שדר בה חד יומא תפסינן דלא דר בה כלום [שזה דבר המתפרסם, כשנכנס בעלים חדש לגור שם, וכיוון שאין איש יודע מזה מסתמא לא דר בה חד יומא] וכיין שלא דר בה חד יומא הוי אומדנא והוכחה שלא קנאה מהמערער...". ולכן לא טוענים למחזיק, שמי שמכר לו קנה את הקרקע מהמערער (המרא קמא).

משמע מכאן שטענת היורש כשלעצמה (בצירוף 'טענינין') מועילה, אלא שיש ריעותא שצריך להסיר. לעומתו כותב הרשב"ם [שם, מא ע"ב ד"ה אפי' חד יומא] שעדות זו נדרשת "כדי לאמת דברין" וניתן להבין שהיא נדרשת כדי לאמת את הטענה עצמה (עיי' בדברינו בהמשך). ויש לעיין בשיטות הראשונים הללו, בעיקר בדף ל ע"ב.

23. עיקרי הדברים מובאים בקובץ **הערות ומראי מקומות על ב"ב** בהוצאת ישיבת חברון.

מהותה של טענה בבי"ד

אף במיטלטלין²⁴. נראה שהרשב"ם מבין שהמשנה בדף מא ע"א מעלה דרישה מיוחדת הקיימת בטענות על חזקות (של קרקעות או של תשמישים), כדבריו [סו]:

דצריך לטעון מאיזה כח החזיק בה והילכך כיוון דטעין טענה מעליא, שבדין ירד לקרקע זה ומתוך כך החזיק בה כשיעור חזקה שאמרו חכמים וזה שתק ולא מיחה היא חזקה...

לאור ההבחנה שעשינו בפרקים הקודמים ניתן לומר, שבמיטלטלין, שהאדם האוחז בהם נחשב למוחזק, די בגרעין הטענה, אבל בחזקות הקשורות לקרקע ולדומים לה או לתשמישיה, בהם המוחזק נחשב באופן בסיסי לחלש יותר מהמרא קמא²⁵ - שם תדרש טענה מעליא, שיפורש בה מאיזה כוח הוא מחזיק בקרקע ולא יהיה די בעצם התביעה שהדבר אמור להיות שלי. שם לא ניתן להסתפק בטענה הבסיסית הקוראת לבי"ד לשמור ולממש את זכויות המחזיק, שהרי החזקה באה לפעול אקטיבית ולהוציא את השדה מחזקת המ"ק לחזקת המחזיק. לכן נדרשת בקרקעות טענה מעליא שתפרט כיצד בדיוק עברה השדה מהמ"ק למחזיק.²⁶

1. דין 'טעניני' בחזקות

בסוף המשנה [מא ע"א] מובא דין נוסף:

והבא משום ירושה אינו צריך טענה.

דין זה מצוטט בגמרא [ב"ב כג ע"א]:

אמר רב פפא ואיתימא רב זביד זאת אומרת טוענין ללוקח וטוענין ליורש,
יורש תנינא - הבא משום ירושה אינו צריך טענה. לוקח איצטריך ליה...

24. שכן מבואר מפירושו על המשנה [מב ע"א] שנדרשת טענה גם במיטלטלין, כפי שכתבנו לעיל בדין 'ברי ושמאי' (ודלא כדעת רבינו יונה [כח ע"א]).

25. עיין ברמב"ם טוען ונטען י"א, א.

26. לשם הבנה מלאה של האופן בו תשתלב טענה זו עם החזקה עצמה, יש לעיין בגדרי חזקה. בעניין זה ניתן לעיין ברשב"ם [ל ע"ב ד"ה אמר ליה מפלניא זבנתיה זבנא מינך, ובד"ה אמר רבא דינא קא"ל], וכן ברש"י [ו ע"א ד"ה אחזיק להודיין], ובתוספות [ו ע"ב ד"ה ואי חבירה].

יש לציין שמדברי קצה"ח [קל"ג ס"ק א] לא נראה כך. מלשונו נראה שהוא משווה בין הדין של משנתנו לדין של חוסר טענה במיטלטלין, ועיין בהמשך המאמר.

נראה, אם כן, שמאחורי הדין שמופיע במשנה נמצא דין 'טענינן'. ומכאן יש לתמוה לכאורה על הרשב"ם שכתב בפירושו למשנה [מא ע"א]: "אינו צריך טענה לומר היאך בא ליד אביו, דאין אדם בקי בקרקעות אביו היאך באו לידו...". מדוע לא הזכיר הרשב"ם את דין 'טענינן', שנמצא בבסיס דין המשנה שהבא משום ירושה אינו צריך טענה?²⁷

וע"פ מה שנתבאר לעיל, נראה לומר שהרשב"ם סובר שמשנתנו מתייחסת לרובד הנוסף שנדרש בטענה של חזקות, שיטען מאיזה כוח החזיק בקרקע (טענה מעליא). הרובד הזה כלל לא נדרש מהיורש, כיוון ש"אין אדם בקי בקרקעות אביו היאך באו לידו...". דין 'טענינן' ודאי מופעל כאן (הדבר עולה במפורש מהגמרא כג ע"א), כפי שהוא מופעל במקומות אחרים, אבל מכיוון שאין זה מעיקר ענין המשנה לא פירט זאת הרשב"ם בפירושו כאן. עיקר חידוש המשנה הוא לומר שעל אף שבחזקת ג' שנים נדרשת גם התוספת לטענה (פירוט הנסיבות העובדתיות) ולא מסתפקים בגרעין הטענה בלבד, בכל זאת איננו דורשים זאת מיתומים ומלקוחות. חידוש זה אינו קשור לדין 'טענינן' הכללי.

2. הסבר הגמרא [כח ע"ב], ע"פ הבנת שני הרבדים בטענת חזקות

הגמרא [מא ע"א] מקשה על משנתנו האומרת שחזקה שאין עמה טענה אינה חזקה, וטוענת שלכאורה הדין המופיע בראשה פשוט ואין צורך לכתבו. והקשה מהר"ם [תוספות שם, ד"ה שלא, השני בעמוד] מהגמרא [כח ע"ב] שמעלה אפשרות (כ"הוה אמינא) שחזקה שאין עמה טענה תהיה חזקה, ושאל כיצד מתיישבת סוגיא זו עם סוגייתנו שפשוט לה שחזקה ללא טענה לא תהיה חזקה.

תוספות שם [כח ע"ב, ד"ה אלא, הראשון בעמוד] מקשים על הגמרא המעלה את 'הוה אמינא' שחזקה ללא טענה תהיה חזקה: "תימה, מאי סלקא דעתך דמקשה דהיכי מצי לאוקמי בידיה כיון דלא טעין מידי?!". תוספות מעלים שתי אפשרויות להסבר הגמרא. האפשרות הראשונה קשורה לאומדנא שמ"ק מחל למחזיק [עיי'ן שם]. האפשרות השניה מעמידה את הגמרא במקרה שהמחזיק אמר 'מפלוני קניתי שקנה ממך'.

27. ויש להעיר שגם מפשט לשון המשנה נראה שאין המדובר בדין 'טענינן' אלא שפשוט לא צריך טענה במקרה זה של יורש המוחזק בקרקע אביו, ומספיק לטעון 'ירשתיה'. וכן נראה מדברי הרמב"ם [סוען ונסען י"ד, ג].

מדברי התוספות בדף מא ע"א נראה שקושייתם מוסבת רק על התירוץ הראשון של התוספות בדף כח ע"ב שמעמידים את הגמרא שם בטענת 'שלא אמר לי אדם דבר מעולם', ולא על התירוץ השני המעמיד את הגמרא בטענת 'קניתי מפלוני שקנה ממך', ונראה מדבריהם שע"פ התירוץ השני יש יותר מקום להעלות 'הוה אמינא' שחזקה ללא טענה (אדם הטוען 'קניתי מפלוני שקנה ממך') תהיה חזקה. ויש לשאול מדוע ישנה חלוקה כזו, שהרי מדברי תוספות בד"ה 'שלא' [מא ע"א. הראשון בדף] נראה שגם חזקה עם טענת 'קניתי מפלוני שקנה ממך' נחשבת כחזקה שאין עמה טענה (כפי שכתבנו למעלה). במה עדיפה, אם כן, טענה זו על פני הטענה 'שלא אמר לי אדם דבר מעולם'²⁸?

נראה לומר, שקושיית הגמרא [מא ע"א] "פשיטא", מוסבת דווקא על טענת 'לא אמר לי דבר מעולם' כיוון שבה אין אפילו את גרעין הטענה (ולכך מתאימים דברי תוספות [כח ע"ב] "תימה מאי סלקא דעתך דמקשה, דהיכי מצי לאוקמי בידיה כיון דלא טעין מידי") לעומתה, בטענת 'קניתי מפלוני שקנה ממך', מופיע גרעין הטענה, ולכן מעלה הגמרא בדף כח ע"ב את האפשרות שהחזקה תיחשב כחזקה עם טענה.

השלב הבא בגמרא [סו] הוא בירור הרובד הנוסף הנדרש בטענות של חזקות, כדברי הגמרא: "טעמא מאי? דאמרין דילמא כדקאמר, השתא איהו לא טעין אן לטעון ליה". ניתן להבין, שכוונת הגמרא היא שבחזקות אנו צריכים טענה שתפרט מאיזה כוח הגיע הנכס לידי המחזיק²⁹, ואז נהיה מוכנים, בגלל החזקה, להניח שאכן כך היה ולהעביר את הנכס מחזקת המ"ק למחזיק. הסיבה לכך שבחזקת ג' שנים צריך גם את תוספת הטענה, יכולה להיות תלויה בהבנות שונות בדין חזקת ג' שנים. למשל, מסתבר מאוד, שאם מבינים שהיא תקנה מדרבנן הרי שבמישור דאורייתא היא אינה מועילה. ומאחר שמדובר בתקנה מיוחדת של חכמים, הם דרשו מהמחזיק גם פירוט עובדתי, כדי לתקן עבורו חזקת ג' שנים³⁰, שהיא תוספת לדין תורה.

28. ושמעתי מחברי יאיר אטון, שיתכן לומר בפשטות, שתוספות רואים בטענה כזאת הודאה, ולכן אין מכאן הוכחה לשיטתנו. אולם ייתכן שמלשון תוספות בדף כח ע"ב נראה שלא כך, שכן כותבים שם תוספות "ד...היכי מצי לאוקמי בידיה כיון דלא טעין מידי...". ואם תוספות היו רואים בטענה זו הודאה היה צריך להקשות שזו הודאה שהשדה אינה שלו, ולא רק שאינו טוען דבר.

29. עיין עוד בפירוש הרשב"ם ורבינו גרשום על תחילת הגמרא בדף מא ע"א.

30. עיין בהפניות שהובאו לעיל בהערה 26.

3. הסבר לדין הטוען 'קניתי מפלוני שקנה ממך'

בסוגיית "ההוא דדר בקשתא בעליתא..." [מא ע"ב] מופיעים שני מקרים בהם המחזיק יהיה נאמן למרות שאינו טוען שקנה את הנכס מהמ"ק אלא רק שקנאו מאדם שלישי שקנה מהמ"ק:

א. כאשר המחזיק מביא ראיה שאותו פלוני (שמכר לו את הנכס ע"פ טענתו) גר בבית יום אחד.

ב. כשהמחזיק טוען שהוא קנה את הנכס מפלוני שקנאו מהמ"ק בפניו (של המחזיק). הגמרא מנמקת מדוע המחזיק נאמן במקרה זה, ב"מיגו דאי בעי אמר ליה אנא זבנתה מינד".

שתי שאלות עיקריות עולות בראשונים ובאחרונים על המקרים הללו:

1. במה מועילה הראיה על דירת יום אחד של פלוני המוכר?
2. לשם מה נדרש המיגו בטענה של המקרה השני? הרי לכאורה זו טענה מעלייתא, שהרי המחזיק מברר בוודאות כיצד הגיע הנכס מהמ"ק אליו.

ואכן, כותב **קצה"ח** [קמ"ו ס"ק יב] בעניין השאלה השנייה שהעלינו:

דזה שאומר בפני זבנה לאו בתורת מיגו אתינן עלה אלא שהיא טענה מחמת עצמה... והוי ליה חזקה שיש עמה טענה דמהני בעצמה בלי מיגו.³¹

נראה בפשטות, שברגע שהאדם בירר את טענתו באופן מוחלט, להסביר מאיזה כוח הוא מחזיק בנכס, דהיינו להשלים את הרובד הנוסף הנדרש בטענות של חזקות, טענתו נחשבת כטענה מעלייתא. אבל אחרונים רבים כותבים שהבנה זו של קצה"ח איננה נראית מלשונות הראשונים, ולדעתם המיגו העולה בגמרא הוא מיגו לכל דבר (וכך נראה לכאורה מדברי הרשב"ם [מז ע"א ד"ה אי דאתו, עיין שם]³². צריך, אם כן, לברר מדוע נצרך המיגו בטענה 'קניתי מפלוני שקנה ממך בפני'.

31. וכן כתב רעק"א בתשובותיו [ח"ג סימן כס]. וכן העלה בספר **משפטי המיגו** [י"ז, א] בדעת הרשב"ם, הרמב"ם, השו"ע והמאירי, עיין שם.

32. עיין בנתה"מ [קמ"ו ס"ק כב], בחידושי ר' שמעון שקופ [ב"ב, סימן י"ב], ובחידושי ר' שמואל רוזובסקי [ב"ב סימן כ"ב].

מהותה של טענה בבי"ד

ננסה לברר את הדברים ע"פ מה שכתבנו למעלה, ונקדים לכך את דברי המהרי"ט [ח"מ סימנים כ"ו וכ"ז]. על השאלה הראשונה שהעלינו, מהי התועלת שיש בעדות על מגורי המוכר יום אחד בנכס, כותב המהרי"ט [סימן כ"ז]:

דמשום דבעי לאייתי ר'איה דדר ביה חד יומא כי היכי דנדע שבאמת שהוא לקח דטענין ליה, דלאו כל כמיניה לשויה נפשיה לוקח כי היכי דליטעון ליה אן.

המהרי"ט מוכיח את דבריו מדברי הרשב"ם [מא ע"ב ד"ה אפי' חד יומא]:

כדי לאמת דבריך, ואוקמה בידך הואיל והחזקת שני חזקה, ושוב לא תצטרך להביא עדים שלקחה מבעליו אותו שמכרה לך, משום דטוענין ליורש וטוענין ללוקח, דהבא משום ירושה ומשום מקח אינו צריך טענה, אלא ראייה שדר בה המוכרה לו יום אחד בעי.³³

ע"פ התבנה הזאת בשיטת הרשב"ם, שרואים את העדות על ישיבת יום אחד כדבר שמברר לבית דין בצורה מספיקה שאכן המחזיק קנה את הנכס מאותו פלוני, כבר לא צריך שהאדם יברר מאיזה כוח הנכס הגיע למוכר (כיוון שהמחזיק לא אמור לדעת מה נעשה בקרקעותיו של המוכר, כשם שבן אינו אמור לדעת מה נעשה בקרקעותיו של אביו), ואז ניתן גם להפעיל עבורו את דין 'טענין', דבר שמאפשר לראות את טענת המחזיק כטענת בעל הדבר (כפי שכתבנו לעיל).

כאשר האדם טוען 'קניתי מפלוני שקנה ממך בפניי', מבחינת הרובד הנוסף של הטענה לא חסר דבר, כפי שכותב הרשב"ם [מא ע"ב ד"ה מיגו דאי בעי אמר וכ"ז]:

הלכך כיון דטעין נמי טענה מעלייתא - אני יודע שממך לקחה, מהימן, דהשתא הוי חזקה שיש עמה טענה, אבל כי טעין מפלניא זבנתה בחזקת דאמר לי דזבנה מינך אבל איני יודע אם לקחה ממך אם לאו, היינו חזקה שאין עמה טענה הואיל ואפילו יום אחד לא נראה דדר בה.

33. עיין בקצה"ח [קמ"ו ס"ק ט], שחולק על המהרי"ט, וכן בחידושי ר' שמעון שקופ [ב"ב סימן י"ב, בהגה"ה בסוף הסימן].

אבל מצד שני המחזיק במקרה זה אינו נחשב לבעל דבר, כיוון שהוא מודה שהוא לא קנה את הנכס מהמ"ק אלא מפלוני שקנה את הנכס מהמ"ק. במצב זה, כפי שבארנו לעיל, אנו צריכים להפעיל את דין 'טענינן' כדי שטענתו תיחשב לטענת בעל דבר, אבל לשם הפעלת דין 'טענינן' אנו צריכים בירור מסויים שיראה שהוא אכן לוקח. לשם כך לא תספיק טענתו שקנה את השדה שקנאו מהמ"ק, כיוון שטענות כשלעצמן אינן מבררות לנו דבר. מסיבה זו נדרש כאן המיגור³⁴.

4. דין 'טוען וחוזר וטוען'

אנסה לגעת בנקודה אחת הקשורה לדין הרחב 'טוען וחוזר וטוען', שגם ממנה ניתן לראות את העיקרון שעלה בפרק א'. הגמרא [ב"ב לא ע"א] דנה בדין 'טוען וחוזר וטוען'. באופן כללי, דין זה קובע שבעל הדבר שהציג טענה מסוימת לבי"ד, אם יבוא לאחר מכן וירצה לשנות אותה ויטען טענה אחרת, לא נקבל את טענתו השנייה. אולם, בשו"ע [חור"ם קמ"ו, יד] מובא מקרה החורג מכלל זה:

...אבל אם אמר בתחילה מפלוני קניתייה סתם, ושוב הוסיף ואמר שקנאה ממך בפני, שומעין לו.

מדובר על אדם שישב בקרקע במשך ג' שנים לפחות ובא המ"ק וטען שהקרקע שייכת לו. במצב הזה, החזקה צריכה להועיל למחזיק, אך הוא נדרש לטעון טענה מתאימה כדי שהחזקה תפעל, כפי שהתבאר לעיל. בתחילה האדם טען שקנה את השדה מפלוני (דהיינו מאדם שלישי ולא מהמ"ק), טענה שלא תועיל לו, כיוון שאינו מפרט כיצד הגיעה השדה מהמ"ק אל אותו פלוני. לאחר מכן חזר המחזיק והוסיף שאותו פלוני קנה את הקרקע מהמ"ק בפניו (של המחזיק), ופוסק השו"ע שבמצב כזה "שומעין לו", כלומר, מקבלים את טענתו וחזקתו תועיל.

34. המיגור, כפי שהוא מופיע כאן, מעורר בעיות נוספות שבהן דנו המפרשים, ואין כאן מקום להאריך.

הש"ך [ס"ק טו] חולק על כך, וכותב:

...אבל כשאומר מתחילה קניתי סתם, אינו יכול עתה לחזור ולטעון בפני קנאה ממך, שהרי עכשיו אין לו שם מיגו ומעיקרא הודה שהיתה שלו ואין לך מיגו למפרע גדול מזה...

בטענת 'קניתי מפלוני שקנה ממך בפניי' זקוק האדם למיגו כדי שיהיה נאמן בטענתו (כפי שנתבאר לעיל). המיגו אומר שמתוך שהאדם יכל לטעון 'קניתי ממך' (מהמ"ק), ובכך לזכות בדין, הוא יהיה נאמן גם אם הוא יטען שהוא קנה את הקרקע מפלוני שקנה אותה מהמ"ק בפניו. אולם במצב שבו האדם טען מתחילה שהוא קנה את הקרקע מפלוני, לא יפעל המיגו, כיוון שהטענה הראשונה סותרת את הטענה האלטרנטיבית של המיגו - שהוא קנה את הקרקע מהמ"ק (דבר הנקרא בפוסקים 'מיגו למפרע'). כנראה השו"ע לא ראה בכך בעיה מכיוון שהוא תפס את הטענה השנייה כפירוש ופירוט של הטענה הקודמת, ולדעתו בעיית 'מיגו למפרע' מופיעה רק במקום שרואים את הטענות כשתי טענות נפרדות. במצב כזה אומרים שהטענה האלטרנטיבית של המיגו כבר נסתרה בטענה הקודמת של האדם. הש"ך, לעומת זאת, רואה את ההוספה של האדם כטענה חדשה, ולכן הוא סובר שהחזקה לא תועיל, כיוון שיש כאן מיגו למפרע.

בהמשך הסימן [סעיף כד] מביא השו"ע דין נוסף:

זה אומר 'של אבותי' וזה אומר 'של אבותי'. חזר זה המחזיק ואמר... 'של אבותי שלקחתי מאבותי' הרי זה טענה נכונה.

גם כאן יש מצב שבו האדם טען מתחילה טענה אחת, שבאמצעותה, בסיטואציה שעלתה, לא היה אמור לזכות בשדה, ולאחר מכן תיקן את דבריו וטען טענה שבה היה אמור לזכות בשדה (ע"י בפרטי המקרה שם). הש"ך [שם ס"ק כד], כותב, שצריך שהאדם יטען שְׁיָדַע (שהיה נוכח במעמד, וכדומה) שלקחתי אבותיו מאבותיו של התובע, כדין הטוען 'קניתי מפלוני שקנה ממך בפניי'.

בקצה"ח [שם ס"ק לב] מקשה על הש"ך, שלכאורה דבריו סותרים זה את זה: בס"ק טו נראה שהוא מתייחס לטענת 'קניתי מפלוני שקנה ממך בפניי' שבאה אחרי שהאדם

טען 'קניתי מפלוני סתם' כאל טענה חדשה. לעומת זאת בס"ק כד יוצא מדבריו שטענת 'של אבותי שלקחתי מאבותיך', שבאה לאחר שטען 'של אבותי', נחשבת כפירוט הטענה הקודמת ולא כטענה חדשה (ולכן היא מתקבלת, ולא נחשבת כמיגו למפרע)³⁵.

ושמעתי ממו"ר, הרב בלומנצויג שליט"א, שיש הבדל בין שתי הטענות. בטענת 'קניתי מפלוני', האדם לא אומר שום דבר על בעלותו של פלוני, ולכן ההוספה של 'לקחה ממך בפניי' הינה טענה חדשה, כיון שהיא מעלה לראשונה התייחסות אל בעלותו של פלוני. לעומת זאת, כאשר האדם אמר 'של אבותי' הוא כבר התייחס אל בעלות אבותיו, ולכן כשהוא טוען לאחר מכן 'של אבותי שלקחתי מאבותיך' אנו רואים בכך רק פירוט נוסף של טענתו הראשונה, איך נוצרה אותה בעלות של אבותיו. גם מכאן נראה שההתייחסות אל עצם בעלות בעל הדבר (כשכאן הכוונה לאבותיו) לנכס (גרעין הטענה) היא הנחשבת לעיקר הטענה, ולכן כאשר היא מופיעה כבר בטענה הראשונה הטענה השנייה שבאה להסביר כיצד הגיע הנכס לבעל הדבר תיחשב כפירוט הטענה הקודמת ולא כטענה חדשה, כיוון שלא נאמר בה שום דבר חדש על עצם זיקת בעל הדבר לנכס.

ד. סיכום

לסיכום, ניתן לומר שיש להבחין בכל טענה בין גרעין הטענה, דהיינו עצם התביעה של בעל הדבר מבי"ד בקשר לדבר הנידון, לבין התוספות העובדתיות המנמקות את התביעה. בטענה רגילה, נדרש באופן עקרוני רק גרעין הטענה.

זכות הטענה נתונה באופן עקרוני לבעל הדבר בלבד, דבר המתבקש מעניינו של גרעין הטענה, אולם חכמים תקנו ליתומים ולקוחות את דין 'טענינך', אשר מאפשר להתייחס אליהם כאל בעלי דבר לעניין זה.

35. עיין שם בתירוץ קצה"ח.

מהותה של טענה בבי"ד

בחזקת ג' שנים נדרש המחזיק להוסיף רובד נוסף לטענה, שיבוא ויפרט כיצד הגיע הנכס מהמ"ק לידו של המחזיק. אמנם, אצל יתומים ולקוחות, בי"ד יוותרו על הרובד הזה, שכן הם אינם אמורים לדעת אותו, וכדי שתהיה להם הזכות לטעון את גרעין הטענה נפעיל עבורם את דין 'טענין', כבכל דיון אחר, בתנאי שיהיה לנו בירור מספק לכך שהם אכן יורשים או לקוחות.

ויש להעיר, שממספר מקומות בקצה"ח נראה שלא כדברינו (לדוגמה קל"ג, ס"ק א ובמקומות נוספים המובאים לעיל במאמר). אמנם נראה לי שהדברים יכולים ליישב כמה שיטות ראשונים, כפי שפורט לעיל. לכן הדברים הינם בגדר אפשרות, אותה יש לבחון בסוגיות השונות ובראשונים עליהן.